

УДК 377.35

ПРОФЕСІЙНА ПІДГОТОВКА КВАЛІФІКОВАНИХ РОБІТНИКІВ ГАЛУЗІ ЗВ'ЯЗКУ В ПТНЗ УКРАЇНИ (1940 – 1970 РР.)*

Л. А. МАЙБОРОДА, аспірант Інституту професійно-технічної освіти НАПН України

Анотація. Подано історичний аналіз професійної підготовки кваліфікованих робітників галузі зв'язку в професійно-технічних навчальних закладах України впродовж 1940–1970-х років минулого століття, викладено типи професійно-технічних навчальних закладів, що здійснювали професійну підготовку, зокрема для галузі зв'язку.

Ключові слова: ремісничі училища, технічні училища, професійно-технічні училища, професійна підготовка кваліфікованих робітників галузі зв'язку.

Л.А. МАЙБОРОДА

ПРОФЕССИОНАЛЬНА ПОДГОТОВКА КВАЛИФИЦИРОВАННЫХ РАБОЧИХ ОТРАСЛИ СВЯЗИ В ПТУЗ УКРАИНЫ (1940 – 1970 гг.)

Аннотация. Представлен исторический анализ профессиональной подготовки квалифицированных рабочих отрасли связи в профессионально-технических учебных заведениях Украины на протяжении 1940–1970-х годов прошлого века, освещены типы профессионально-технических учебных заведений, которые осуществляли профессиональную подготовку для сферы связи.

Ключевые слова: ремесленные училища, технические училища, профессионально-технические училища, профессиональная подготовка квалифицированных рабочих отрасли связи.

L.A. Mayboroda

PROFESSIONAL TRAINING OF SKILLED WORKERS IN THE COMMUNICATIONS SECTOR IN VOCATIONAL SCHOOLS OF UKRAINE (1940–1970 years)

Annotation. This article presents an historical analysis of professional training skilled workers in the field of communications in vocational schools of Ukraine in 1940–1970 years of last century.

Key words: trade schools, technical schools, vocational schools, professional training of skilled workers in the field of communications

Модернізація сучасної системи професійно-технічної освіти зумовлює необхідність пошуку нових шляхів професійної підготовки кваліфікованих робітників, конкурентоспроможних на вітчизняному і міжнародному ринках праці; здатних до професійного вдосконалення тощо. З огляду на зазначене, актуальності набувають пошук нових моделей розвитку ПТО, нетрадиційних

підходів до їх впровадження, забезпечення умов для підготовки кваліфікованих робітників, розвитку інформаційно-технологічної (професійної) культури особистості фахівця, зокрема майбутнього кваліфікованого робітника галузі зв'язку.

Одним із шляхів вирішення окреслених проблем є вивчення і узагальнення прогресивних ідей історико-педагогічного досвіду з професійної підготовки кваліфікованих робітників для галузі зв'язку у 40 – 70 рр. ХХ ст.

Аналіз досліджень і публікацій дають підстави відзначити, що питанням розвитку системи ПТО на різних історичних етапах України присвячено праці вітчизняних науковців, зокрема, підготовці кваліфікованих робітників різних профілів у свої працях розглядали О. Аніщенко, О. Коханко, І. Лікарчук, Н. Ничкало, А. Панюк, Т. Попова, М. Пузанов, В. Радкевич, В. Романцов, О. Хромова, О. Щербак, Н. Яценко. Варто зазначити, що окремі питання професійної підготовки кваліфікованих робітників галузі зв'язку висвітлено у дисертаційному дослідженні Б. Камінського (2000 р.).

Незважаючи на завершення дослідження із різних аспектів професійної підготовки кваліфікованих робітників, ця проблема на прикладі ПТНЗ галузі зв'язку цього періоду вивчалася недостатньо, що й зумовило вибір теми нашої публікації.

Мета статті – ретроспективний аналіз форм і методів професійної підготовки майбутніх кваліфікованих робітників галузі зв'язку в ПТНЗ України впродовж 40 – 70-х років минулого століття.

Процес розбудови індустріального суспільства у ХХ ст. сприяв стрімкому розвитку різних галузей виробництва і сфер послуг на теренах України, що входила до складу колишнього Радянського Союзу. Тому, безумовно, розвиток держави, значною мірою залежав від рівня професійної підготовки робітничих кадрів. Указ Президії Верховної Ради СРСР № 37 від 2 жовтня 1940 р. «Про державні трудові резерви СРСР», було опубліковано 3 жовтня у газеті «Правда». Його мета – підготовка кваліфікованих робітників для різних галузей промисловості, зокрема й для підприємств зв'язку, в нових типах професійно-технічних навчальних закладах (ПТНЗ) – ремісничих училищах (РУ) з дворічним терміном навчання, школах фабрично-заводського навчання (ФЗН) з шестимісячним терміном професійної підготовки [7, 28].

Суворою перевіркою цієї системи стала Велика Вітчизняна війна. 27 липня 1941 р. Державний Комітет Оборони СРСР прийняв рішення про переключення діяльності навчальних закладів Трудових резервів на виконання трудових замовлень. Підприємства разом із ремісничими училищами евакуюють. Так, у 1941 р. Одеське ремісниче училище зв'язку було евакуйоване в м. Тобольськ, учні продовжували навчання вже в Тобольському ремісничому училищі № 2 зв'язку.

Важкі роки окупації завдали Радянській Україні величезних збитків, зокрема і галузі зв'язку, були знищені і зруйновані споруди контор і агентств

зв'язку, лінії електрозв'язку. Тож, у після окупаційний період галузь зв'язку потребувала термінової відбудови і розвитку, оскільки від неї залежала ефективність функціонування народного господарства. Відновленню галузі приділялася значна увага, а для цього потрібні висококваліфіковані кадри. В Україні відновлюються і створюються нові ремісничі училища зв'язку в Харківській, Донецькій, Луганській, Одеській та інших областях, в яких здійснюється підготовка молоді за такими професіями: механік телеграфу, радіооператор, наглядач радіотрансляційних вузлів, наглядач міжміських телеграфних станцій, поштово-телеграфний агент тощо. Так, у Львові згідно з наказом Міністерства трудових резервів від 10 січня 1947 р. створено ремісниче училище № 5 (нині – Міжрегіональне вище професійне училище зв'язку м. Львова) [1].

У ремісничі училища приймали юнаків 14 –17 років і дівчат 15 – 17 років, що мали, як правило, 7-річну освіту. Учні перебували на повному державному утриманні (забезпечували харчуванням, одягом, гуртожитком тощо), крім того, їм виплачували заробітну плату за роботу, виконану під час виробничої практики [6, 771].

Основний навчальний час (майже 70 %) у ремісничих училищах передбачався на виробниче навчання. Загальноосвітні дисципліни в обсязі, що потрібний для повного засвоєння майбутньої професії. Варто зазначити, що загальноосвітні дисципліни були тісно пов'язані з виробничим навчанням. Так, під час вивчення загального курсу фізики майбутні зв'язківці глибше вивчали розділи «Електрика» і «Звук» [10, 76]. Навчання проводилося за операційно-комплексною системою, яка з 1940-х років була основною: учні послідовно опановували окремі прийоми і операції професійної діяльності, потім комплексні роботи за зростаючою складністю, навчання проводилося в процесі виготовлення корисної та складної продукції; все це готувало учнів до самостійного виконання робіт, до продуктивної праці [11].

Наказом начальника Головного управління трудових резервів СРСР № 1 від 4.10.1940 р. «Про підготовку до початку навчального року і про прийом міської і колгоспної молоді в ремісничі училища, залізничні училища і в школи фабрично-заводського навчання» вперше передбачалося введення спеціальної форми одягу для учнів ремісничих, залізничних училищ і шкіл ФЗН. Рада Народних Комісарів СРСР своєю постановою № 2196 від 31 жовтня 1940 р. «Про обмундирування та організацію харчування учнів ремісничих, залізничних училищ і шкіл ФЗН» встановила як форменний одяг для учнів училищ бавовняні гімнастерку й штани, штани з чорної або темно-синьої вовняної тканини, шинель з чорного цупкого вовняного сукна, суконний кашкет з фірмовим козирком і ремінцем, ватяну бавовняну куртку, шапку, ремінь поясний з бляхою. Для позначення форми одягу учнів ремісничих і залізничних училищ вводилися спеціальні знаки: значки до головних уборів; петлиці на комірці шинелі (на петлицях прикріплені металеві літери РУ або ЖУ і цифри, що вказують номер училища); канти темно-синього кольору на кашкетах і петлицях для учнів ремісничих училищ і

канти малинового кольору для учнів залізничних училищ; металеві гудзики на шинелі; біла металева бляха на поясному ремені (із зображенням літер РУ або ЖУ). У 1944 р. Наказом Головного управління трудових резервів № 362 від 18 лютого для спеціалізованих училищ, які готували кадри певних галузей, були введені особливі значки на кашкет і нарукавні знаки [11]. Так, форма учня спеціалізованого ремісничого училища зв'язку мала власні знаки відмінності – значок до головного убору (мал. 1) і нарукавний знак (мал. 2).

Мал. 1. Значок до головного убору учня ремісничого училища зв'язку

Мал. 2. Наруканий знак на одязі учня ремісничого училища зв'язку

У 50-х та на початку 60-х рр. ХХ ст. у Радянському Союзі технічна перебудова. Прискореними темпами розвивалася економіка, йшла підготовка до освоєння нових земель і тому актуалізувався пошук нових форм і методів професійної підготовки кваліфікованих робітничих кадрів. Так, з метою створення умов для отримання молоддю, яка закінчила середню школу виробничо-технічної кваліфікації у 1954 р., Постановою Ради Міністрів Союзу РСР від 2 серпня № 1573 «Про організацію виробничо-технічної підготовки молоді, яка закінчила середню школу, для роботи на виробництві», було прийнято рішення про створення в системі державних трудових резервів нові типи навчальних закладів – технічні училища (ТУ) для підготовки молоді, яка закінчила середню школу, кваліфікованих робітників і молодшого технічного персоналу за професіями, що потребували підвищеного загальноосвітнього рівня, для роботи на підприємствах, будівництві, у МТС (міжміська телефонна станція) і радгоспах з терміном навчання один рік [8]. Так, наприклад, відповідно до згаданої Постанови наказом Сумського обласного управління трудових резервів від 6 вересня 1954 р. № 226 в м. Охтирка Сумської області було створено технічне училище № 17 (сьогодні Державний професійно-технічний навчальний заклад «Охтирський професійний ліцей») на базі заводу № 11 «Промзв'язок». Нове училище було реорганізоване на базі міського вузла зв'язку і 1 листопада 1954 р. навчальний заклад почав готувати фахівців для галузі зв'язку за спеціальностями «Електромонтер з обслуговування апаратури автоматичних і ручних телефонних станцій» і «Наглядач районного зв'язку і радіофікації». Характерною ознакою другої половини 50-х років минулого

століття у професійній підготовці кваліфікованих робітників стало те, що в ТУ одночасно з вивченням теоретичного матеріалу учні проходили виробничу практику на підприємствах зв'язку, на лініях районної радіотрансляційної мережі тощо. Так, ТУ № 17 готувало зв'язківців для Сумської області, у 1955 р. учні впродовж професійного навчання і практики відремонтували лінії зв'язку в Охтирському районі і за його межами, проклали телефонні лінії між Чупахівкою і Грінченковим тощо [3]. Кабінети і лабораторії ТУ обладнувалися сучасною для того часу технікою. В навчальних кабінетах електровз'язку і телефонії встановлювались автоматичні телефонні станції «Урожай», радіотрансляційні вузли, телефонні апарати різної конструкції. У 1958 р. Верховна Рада СРСР прийняла Закон «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про подальший розвиток системи народної освіти». В розділі «Професійна освіта» цього закону зазначалося, що замість різних форм підготовки робітників—шкіл ФЗН, гірничопромислових училищ, РУ, ЖУ, СУ створюється єдиний тип навчальних закладів — міські та сільські (денні та вечірні) професійно-технічні училища на базі 8-річної школи з терміном навчання 1 — 3 роки. У 1958 — 1959 рр. ПТНЗ усіх типів було реорганізовано в міські й сільські професійно-технічні училища (ПТУ) [12, 275]. Так, наприклад, у Вінницькій області кваліфікованих робітників для галузі зв'язку почали готувати з 1958 р. у Ремісничому училищі № 1 (сьогодні Вінницьке міжрегіональне вище професійне училище) за професіями монтер-лінійник зв'язку і кабельник-спаювальник. Лише у 1965 р. Ремісниче училище № 1 було реорганізовано у міське професійно-техучилище № 4. Базовими підприємствами училища були трести «Трансв'язок» та «Трансигналбуд» (м. Москва) [4].

У 60-х роках привертається увага до пошуку шляхів удосконалення професійно-технічної підготовки кваліфікованих робітників, підвищення їхньої робітничої кваліфікації та загальноосвітнього рівня як обов'язкової умови прискорення науково-технічного прогресу. Так, 8 травня 1961 р. рішенням Ради Міністрів Української РСР № 621 затверджено Положення про професійно-технічні училища УРСР. У ньому зазначалося, що міські і сільські ПТУ є державним навчальним закладом, що створюються відповідно до Закону «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про подальший розвиток системи народної освіти в Українській РСР» для професійно-технічного навчання молоді, яка йде на виробництво після закінчення восьмирічної школи. Головне завдання цих закладів полягало у здійсненні планомірної й організованої підготовки для всіх галузей народного господарства культурних і технічно освічених кваліфікованих робітників і трудівників сільського господарства. ПТУ мали спеціалізуватися за галузями виробництва й проводити навчально-виховну роботу на основі активної і систематичної участі молоді в продуктивній праці й тісному зв'язку з підприємствами. У кожному училищі передбачалося створення навчально-виробничих майстерень, полігонів, облаштованих сучасними навчально-виробничим устаткуванням, інструментами і пристроями, необхідними для оволодіння основними професійними навичками і знаннями; навчальних

класів, кабінетів і лабораторій (з препараторськими) для проведення занять з технічних та загальноосвітніх дисциплін, передбачених навчальними планами, облаштованих відповідним навчальним обладнанням і наочними посібниками; бібліотек з читальним залом; приміщень для проведення культурно-виховної роботи і занять фізичною культурою і спортом; їдальні або буфету, медичного пункту, а в необхідних випадках і гуртожиток для учнів та інших побутових приміщень [9, 80].

Отже, навчальні заклади державних трудових резервів могли перейти в міські і сільські профтехучилища лише після створення необхідної відповідно обладнаної навчально-матеріальної бази. Реорганізацію навчальних закладів у ПТУ передбачалося здійснити до 1962 – 1963 навчального року, але вона відбувалася довше ніж передбачалося [10, 122].

У нашому науковому дослідженні зазначалося, що у положенні означеного періоду передусім підкреслювалася важливість: формування міцних професійних навичок і знань у майбутніх кваліфікованих робітниках, що забезпечують виконання якісних і кількісних показників у роботі; вмінь працювати високопродуктивно, використовуючи сучасну техніку і передові методи праці; високої культури праці, прагнення до новаторства та інші позитивні якості передового робітника. Це супроводжувалося вдосконаленням навчальних планів і програм з підготовки кваліфікованих робітників, поліпшенням матеріально-технічної бази навчального закладу.

Із збільшенням кількості різної техніки в колгоспах і радгоспах виникла потреба у механізаторах широкого профілю. Тому з 1962 р. набула чинності Постанова «Про поліпшення справ підготовки механізаторських кадрів для сільського господарства», відповідно до якої було передбачено підготовку механізаторів сільського господарства в сільських ПТУ і визначено спеціальності, серед яких була спеціальність галузі зв'язку «Електромонтер сільської електрифікації і зв'язку» – для обслуговування електроліній і мереж сільських станцій і підстанцій, електротехнічних установок і зв'язку з терміном навчання 1,5 року [10, 126]. Наприклад, у Рівненській області сільське ПТУ № 1 (нині Сарненський професійний аграрний ліцей), у Дніпропетровській області Олександрівське сільське ПТУ № 5 (нині Вище професійне училище № 75), Хмельницькій області с. Балин училище механізації № 7 (нині Вище професійне училище № 36 с. Балин) та ін.

З 1966 р. відновлено технічні училища, які створювалися при великих промислових підприємствах, будівельних та інших організаціях [12]. Наприклад, на базі Кіровоградського обласного управління зв'язку УРСР 15 червня 1966 р. засновано Кіровоградське технічне училище № 1 (нині ВПУ № 9) за наказом Державного комітету профтехосвіти при Раді Міністрів УРСР від 4 травня 1966 р. з планом набору 250 учнів за професіями «Радіомеханік з обслуговування і ремонту РТА», «Електромонтер станційного обладнання зв'язку», «Оператор поштового зв'язку» [2]. У цьому самому році Львівське ремісниче училище № 5 реорганізовано у технічне училище № 12 [1].

У цей час науково-технічний прогрес певним чином вплинув на розвиток галузі зв'язку. Нові технічні засоби потребували належної і ефективної експлуатації, що могли забезпечити тільки добре підготовлені фахівці. Тому, основним завданням для новостворених технічних училищ стала підготовка з числа випускників середніх шкіл висококваліфікованих робітників і молодшого технічного персоналу для галузі. Водночас були переглянуті навчальні плани і програми, збільшилася кількість робітничих професій для підприємств галузі зв'язку. На відміну від раніше діючих, передбачали оволодіння учнями елементів інженерно-технічної підготовки. Учні профтехучилищ почали вивчати відомості про техніку і механізми, промислову електроніку, отримувати знання з математики і фізики, було введено курс «Основи механізації і автоматизації виробничих процесів». У навчальних програмах виробничого навчання і спеціальної технології більш повно відображено досягнення науки і техніки у відповідній галузі, питання наукової організації праці, економіки, методи роботи новаторів виробництва [10, 142].

Новим етапом у вдосконаленні системі ПТО стала підготовка кваліфікованих робітників із середньою освітою. 1969 р. із прийняттям постанов ЦК КПРС та Ради Міністрів СРСР «Про заходи щодо поліпшення підготовки кваліфікованих робітників у навчальних закладах системи професійно-технічної освіти» розпочалася поступова реорганізація училищ у середні професійно-технічні навчальні заклади [10, 148]. Які стають одним з перспективних шляхів здійснення загальної середньої освіти. Міністерства і відомства СРСР та Ради Міністрів союзних республік відповідно до зазначеної Постанови були зобов'язані щороку виділяти ПТНЗ сучасне обладнання, машини і прилади. Базові підприємства мали безплатно надавати профтех училищам приміщення виділяти необхідне обладнання, прилади, інструменти і матеріали для навчальних цілей і виконання під час виробничого навчання замовлень підприємств. ЦК КПРС і Рада Міністрів СРСР зобов'язали міністерства і відомства, керівників підприємств створювати необхідні умови для проходження виробничих практик учнями ПТУ [10, 149].

Реорганізація звичайних ПТУ в середні уможливлувалася тільки за умови наявності достатніх площ, виробничих і культурно-побутових приміщень, навчальних майстерень, оснащених достатньою кількістю сучасного обладнання, кабінетів і лабораторій з усіх предметів професійного загальноосвітнього циклів, технічних засобів для програмованого навчання, екранізованих класів, оснащених кіноапаратурою, тощо [10, 150].

Відбуваються зміни у планах и програмах підготовки кваліфікованих робітників у середніх ПТУ. Отже, для кожної групи спеціальностей встановлюється найраціональніше співвідношення між теоретичним і практичним навчанням, на вивчення загальноосвітніх дисциплін відводиться близько 40% навчального часу, спеціальних – близько 20%, на виробниче навчання – 40%, у технічних училищах і звичайних ПТУ (для тих хто закінчив середню школу) відповідно 10, 20, 70%. Виробниче навчання

чергується з теоретичним. Передусім, програми загально-технічних і спеціальних предметів були розроблені на більше високому науково-технічному рівні, ніж для звичайних двохрічних профтехучилищ. У програмах відбивалися сучасні досягнення і основні напрями вдосконалення техніки і технології, наукової організації праці, перспективи розвитку галузі. Програми передбачали лабораторні, практичні, розрахункові роботи і вправи, що сприяли активізації пізнавальної діяльності учнів і розвитку їхнього технічного мислення [10, 167].

Варто зазначити, що в середніх профтехучилищах інтенсивно проводилась робота з активізації форм і методів навчання, вдосконалення навчально-виховного процесу – використовувалося перспективне і мережеве планування, програмоване навчання, проблемне викладення навчального матеріалу, проводились лабораторні і лабораторно-практичні заняття, використовувалися сучасні технічні засоби навчання [10, 168].

У 70-х рр. минулого століття значно розширюється мережа ПТНЗ, кількість професій з підготовки кваліфікованих робітників для підприємств зв'язку. Базові підприємства активно беруть участь у зміцненні матеріальної бази училищ. Водночас на замовлення Міністерства зв'язку УРСР в Технічному училище № 17 (нині ДПТНЗ "Охтирський професійний ліцей") збільшилася кількість професій. Зокрема, почали професійну підготовку монтерів автоматичних телефонних станцій, операторів поштово-телеграфного зв'язку, телеграфістів, кабельників-спаювальників [3]. У ПТУ № 44 м. Луганська (нині Луганське ВПУ інформаційних технологій) у 1973 р. розпочато підготовку кваліфікованих робітників професіями «Оператор поштового зв'язку», «Телеграфіст», «Телефоніст міжміського зв'язку».

З ініціативи Київської орденоносною міжміської телефонної станції та клопотання перед Міністерством зв'язку УРСР та Комітетом з професійно-технічної освіти УРСР у 1970 р. дозволили підготовку телефоністів міжміського телефонного зв'язку з однорічним терміном навчання у міському ПТУ № 15 (нині – Міжрегіональне вище професійному училищі зв'язку). З 1974 - 1975 н. р. в училищі здійснено набір за професіями «Телефоніст», «Оператор зв'язку», «Телеграфіст», «Помічник начальника поштового вагону». Кількість фахівців, яких готували на базі училища для підприємств зв'язку, не задовольняла державні потреби, тому з ініціативи начальника республіканської МТС було вирішене питання про будівництво «училища зв'язку» із гуртожитком, що уможливило здійснювати професійну підготовку зв'язківців для Київської, Чернігівської, Житомирської, Полтавської, Вінницької, Черкаської областей [7].

Підготовка висококваліфікованих робітників потребувала відповідної матеріально-технічної бази. Тому базові підприємства (Центр перевезення пошти, Головоштамт, Міжміська телефонна станція, Центральний телеграф) брали активну і безпосередню участь в обладнанні навчальних кабінетів і майстерень сучасною технікою. Так, наприклад, встановлені й підключені до електромережі міжміські телефонні комутатори – системи «МРУ» і телефонні апарати дали змогу ефективно навчати майбутніх телефоністок.

виробнича практика здійснювалася на робочих місцях базового підприємства. Виникла потреба у викладанні нових предметів – культура мови, естетики, етики та географії. Майстрами виробничого навчання працювали найкращі працівники базових підприємств зв'язку [7].

Висновок. Проведений нами ретроспективний аналіз показав, що підготовка висококваліфікованих робітників у 40-70-і рр. минулого століття для галузі зв'язку була одним із ключових завдань у розбудові Радянської України. Спеціалізація училищ дала змогу підвищувати якість навчання, оптимально використовувати навчально-виробниче устаткування, раціонально комплектувати училища педагогами-фахівцями. Характерною ознакою системи професійно-технічної освіти з 60-х років стала співпраця навчальних закладів з підприємствами. Базові підприємства виділяли училищам устаткування, матеріали та інструменти, надавали місця для проведення виробничої практики в цехах підприємства та ін. Випускників училища направлялися, як правило, на підприємства, де вони проходили виробничу практику з прикріпленням наставників. Наше дослідження показало, що саме з другої половини 60-х років минулого століття в Україні почала збільшуватися кількість технічних училищ які здійснювали професійну підготовку кваліфікованих робітників для різних галузей промисловості зокрема і для зв'язку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Історична довідка / МВПУЗ м. Львів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mvpuz.com.ua/about.html> — Заголовок з екрану.
2. Історія ВПУ № 9 м. Кіровограда [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vpu9.kr.ua/>. – Загол. з екрану.
3. Історія училища ДПТНЗ «ВМВПУ» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vmvpu.vn.ua/about/history.html>. – Загол. з екрану.
4. Історія ДПТНЗ "Охтирський професійний ліцей" [Електронний ресурс] : [офіційний сайт]. — Охтирка, 2010. – Режим доступу: http://oplicey.16mb.com/flash/?page_id=2. – Загол. з екрану.
5. История училища ЛВПУ ІТ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://vpu.lg.ua/www/index.php?option=com_content&view=article&id=11&Itemid=3&lang=ru. – Загол. з екрану.
6. Коваленко Є. І. Ремісничі училища / Є. І. Коваленко // Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України ; головний ред. В.Г. Кремень. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с., С 771.
7. Міжрегіональне вище професійне училище зв'язку. Минуле і сьогодення: 80 років: Іст. докум. нарис/ Авт.-уклад.: Н.Г. Чистякова та ін. – К.: Преса України, 2003. – 160 с.
8. Об организации производственно-технической подготовки молодежи, окончившей средние школы, для работы на производстве: Постановление Совмина СССР от 2.08.1954 г. № 1573 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://base.consultant.ru/> – Загол. з екрану.
9. Профтехосвіта України ХХ століття : енциклопедичне видання / за ред. Н.Г. Ничкало. – К. : АртЕк, 2004. – 876 с.

10. Пузанов М. Ф. Очерки истории профессионально-технического образования в Украинской ССР / М. Ф. Пузанов, Г. И. Терещенко. – Киев: Вища школа. Головное узд-во, 1980. –232 с.

11. Саюшев В. Л. Профессионально-техническое образование / В. Л. Саюшев // Большая советская энциклопедия: в 30 т. — М.: Советская энциклопедия. – 1969 — 1978.

12. Професійна освіта: Словник: Навч. посіб. / Уклад. С. У. Гончаренко та ін.; За ред. Н.Г. Ничкало. – К.: Вища шк., 2000. – 380 с.

13. Токарь Л.Н. Знаки различия специализированных ремесленных училищ (1944 г.) / Л.Н.Токарь // Мундир №2/2010 (2). [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.vedomstva-uniforma.ru/>. – Загол. з екрану.